

'Wantrouwen dreigt de basis van de rechtsstaat te worden'.

Gesprek met Jacob Kohnstamm

door Thijs Broer

Jacob Kohnstamm, oud-staatssecretaris voor D66, is voorzitter van het College Bescherming Persoonsgegevens. Als 'privacywaakhond' is hij een vasthoudend criticus van het kabinetsbeleid, dat veiligheid steeds vaker boven privacy stelt. Een gesprek over de stoere praat van politici, de afkalving van de rechtsstaat en de opkomst van Big Brother.

Op de zestiende verdieping van een glanzend kantoorpand in het centrum van Den Haag bevindt zich de werkkamer van Jacob Kohnstamm, voorzitter van het College Bescherming Persoonsgegevens. Vanuit de hoogte ziet het College toe op bescherming van de privacy in Nederland. Maar in de lage winterzon hangt er een waas voor het weidse uitzicht, zo smoezelig zijn de ramen. 'Vanwege Europese regelgeving mogen de ramen hier niet meer gelapt worden,' grinnikt Kohnstamm. 'Tijd om te verhuizen.'

De aanstaande verhuizing naar de laagbouw mag symbolisch heten voor de koers die Kohnstamm, oud-staatssecretaris en senator voor D66, bij zijn aantreden als voorzitter in 2004 heeft ingezet. Onder zijn leiding beperkt het College zich niet langer tot het sturen van adviezen aan de regering, hoog verheven boven het politieke gewoel, maar bemoeit het zich actief met besluitvorming en wetgeving. En dat is nodig ook, want de afgelopen jaren is de privacy van de burger steeds meer onder druk komen te staan, door de roep om veiligheid en de maatregelen tegen het terrorisme. Vooral door het anti-terreurbeleid van minister Donner van Justitie dreigt de bescherming van persoonsgegevens op verschillende terreinen in de verdrukking te komen.

Onlangs werd Donner door de parlementaire pers verkozen tot Politicus van het Jaar, ondanks aanhoudende kritiek op zijn beleid, ook van het College Bescherming Persoonsgegevens. Niettemin heeft Kohnstamm Donners verkiezing zonder gemengde gevoelens ontvangen, zegt hij.

'Ik ben het op allerlei punten niet met hem eens. Maar je had in deze periode heel makkelijk een opgewondener type op die post kunnen hebben, die meer kwaad had kunnen doen. In vergelijking tot andere bewindspersonen is Donner heel consequent en rustig. Toen hem een keer werd gevraagd of het niet gevaarlijk was elke dag op de fiets naar het ministerie te gaan, was zijn antwoord: "Ja. En ik beloof u: als mij iets overkomt, is er binnen enkele dagen een nieuwe minister.'" Schaterend: 'Dat vond ik een ontzettend goed antwoord. Bovendien moet je goed bedenken dat de minister van Justitie een onmogelijke positie heeft. Elke keer als er iets ergs gebeurt, vragen ze, met draaiende camera's: hoe gaat u voorkomen dat dit nog een keer gebeurt? Als minister wordt er van je geëist dat je daadkrachtig bent, en tegelijkertijd moet je je de pers, de politiek en het publiek van het lijf houden: de drie p's van de onmogelijke positie.'

Toch is Donner als minister verantwoordelijk voor een flink aantal maatregelen die de privacy onder druk zetten. Wat vindt u daarvan?

'Op een aantal punten verschillen wij flink met Donner van mening. Het meest sprekende voorbeeld is de nieuwe wettelijke regeling voor het opnemen van telefoongesprekken met vertrouwenspersonen, lees: een gesprek met een advocaat. Volgens de wet moet de opsporingsambtenaar die zo'n gesprek tapt, zelf het gesprek uitwerken en aan de officier van justitie laten zien, die moet bepalen of het een vertrouwelijk gesprek is. Alsof zo iemand dat gesprek vervolgens uit zijn

hoofd kan bannen. In zo'n geval zou een ander het gesprek moeten uitwerken, maar dat is niet in de wet vastgelegd. Wij vinden dat erg onvoorzichtig van de wetgever. In dat opzicht heeft Donner een rare schaats gereden.

We zijn het ook zeer met Donner oneens geweest over de bewaarplicht van "verkeersgegevens": telefonie en internetverkeer. Er is nooit aangetoond dat het bewaren van die verkeersgegevens helpt bij de bestrijding van terrorisme, maar Donner hield er toch aan vast.

Uiteindelijk moest hij tot de orde geroepen worden door de Eerste Kamer, die hem met gebonden handen naar Brussel heeft gestuurd toen erover moest worden onderhandeld. Je kan van 450 miljoen Europese burgers de verkeersgegevens bewaren, maar dat levert op geen enkele wijze een serieuze bijdrage aan het gestelde doel: de bestrijding van terrorisme. De terrorist zal er toch wel voor zorgen dat hij langs andere wegen communiceert.

Een minister van Justitie kan op zulke maatregelen aandringen om op zijn minst de schijn van daadkracht op te houden, maar zijn opvolger kan dan geconfronteerd worden met inadequate maatregelen, die vragen om nóg verder ingrijpen. Dat is een gevaarlijke vicieuze cirkel. Een minister van Justitie zou daar niet voor moeten zwichten. Eigenlijk zou hij bij zijn aantreden moeten zeggen: er vinden op het moment erg veel moorden en diefstallen plaats, en ik garandeer u: aan het eind van mijn bewind zal dat nog steeds zo zijn. Dát zou hij moeten zeggen, in plaats van: ik ga het wel even oplossen. Daar zit de maatschappij veel te gecompliceerd voor in elkaar. Justitie is niet meer dan het sluitstuk. Onderwijs, cultuur, hulpverlening zijn veel belangrijker als je mensen die dreigen te ontsporen, weer in het gareel wil brengen. In dat opzicht moet een minister van Justitie waken voor te grote ambities.'

Daar is wel politieke moed voor nodig, want de roep om veiligheid en snelle oplossingen is de afgelopen jaren steeds sterker geworden. Verkeert de rechtsstaat daardoor in een crisis, zoals Britta Böhler schrijft?

'Britta heeft de neiging teveel één kant te benadrukken, en niet te zien dat er altijd een dubbelslag gemaakt moet worden. Ik ben het niet oneens met mensen die zeggen: de belangrijkste opdracht van de rechtsstaat is ervoor te zorgen dat je zonder opgeblazen te worden in de metro kunt. Tegelijkertijd is een belangrijk onderdeel van de rechtsstaat dat je in de metro niet begluurd wordt door veiligheidsfunctionarissen die er iets anders mee voor hebben dan de veiligheid te dienen. Tegelijkertijd is het zeker waar - en in die zin ben ik het hartgrondig met Britta Böhler eens - dat er afbreuk wordt gedaan aan een van de essentialia van de rechtsstaat: vertrouwen. Daar wordt door dit kabinet op een gevaarlijke wijze mee omgesprongen. Wantrouwen dreigt de basis van de rechtsstaat te worden, in plaats van vertrouwen.'

Kunt u daar voorbeelden van geven?

'De bijstandsgerechtigde wordt behandeld als een potentiële fraudeur, niet als iemand die kennelijk onvoldoende middelen van bestaan heeft en daarom een bijstandsuitkering nodig heeft. Automobilisten die naar Amsterdam willen, worden gefilmd bij het binnenrijden van de stad: kennelijk is iedereen die naar Amsterdam wil, een potentiële verdachte. Europese overheden bewaren straks de gegevens van telefonie en internetverkeer van 450 miljoen Europeanen. Kennelijk gaat de overheid er niet meer vanuit dat mensen onschuldig zijn tot het tegendeel bewezen is, maar dat iedereen potentieel kwaad in de zin heeft. Dat is een omdraaiing van de essentie van de rechtsstaat.'

Kohnstamm kijkt even uit het raam, fronst zijn wenkbrauwen en zegt:

'Staatssecretaris Ross van Volksgezondheid is nu van plan om zo snel mogelijk van elk kind een verplicht elektronisch dossier aan te leggen. Wéér een maatregel die ervan uitgaat dat je mensen continu in de gaten moet houden. Maar negen van de tien kinderen ontwikkelen zich totaal probleemloos. Waarom moet je dan honderd procent van de kinderen in dossiers gaan stoppen? Dat móét voortkomen uit een te ver doorgevoerd wantrouwen. Dat is volledig in strijd met onze opvattingen. Volgens de wet, die wij mede ten uitvoer proberen te leggen, moet eerst worden aangetoond dat het verzamelen en verwerken van gegevens noodzakelijk is. Als dat zo is, moet je eerst bezien of er andere mogelijkheden zijn, die minder inbreuk maken op de privacy en de persoonsgegevens. En tenslotte moet het middel effectief zijn. Als dat niet zo is, moet je ervan afzien. Maar dat is heel moeilijk over het voetlicht te brengen.'

Kennelijk maakt de gemiddelde burger zich weinig zorgen over zijn persoonsgegevens. Uit allerlei onderzoek blijkt dat 90 procent van de mensen geen bezwaar heeft tegen inperking van privacy, als het maar goed is voor de veiligheid.

'Ik ken de onderzoeken. Mensen zijn niet gek. Ze blijken bereid veel van hun privacy op te geven als ze maar gegarandeerd terrorismevrij in de metro kunnen stappen, met de nadruk op áls. De hamvraag is alleen: hélp inperking van privacy tegen terrorisme? Uit de aanslagen in Londen is dat niet gebleken. Met alle privacybeperkende methoden waren die aanslagen niet te voorkomen geweest. Nog een voorbeeld. De AIVD wist alles van Mohammed B., en in het kader van de reciprociteit was zelfs het AIVD-rapport over de Hofstadgroep bij Mohammed B. terechtgekomen. Een grotere openheid was nauwelijks denkbaar, en toch werd Theo van Gogh vermoord.

In negen van de tien gevallen ligt het uitblijven van resultaten in de terrorismebestrijding niet aan een gebrek aan bevoegdheden van opsporingsinstanties, maar aan organisatorische problemen, zoals gebrek aan samenwerking van betrokken instanties.'

Dat zou best kunnen kloppen. Maar toch bestond er tien jaar geleden nog een veel sterker gevoel dat de overheid van persoonsgegevens af moest blijven. Als iemand toen pleitte voor een identificatieplicht, werd er in koor: 'Ausweis Bitte!' geroepen. Maar bij de invoering van die identificatieplicht vorig jaar was er nauwelijks verzet. Kennelijk is er toch iets veranderd in de samenleving.

'Ja en nee. Ja, de analyse klopt. Daar komt nog bij dat mensen het tegenwoordig in de sfeer van Big Brother enig vinden alles te laten zien voor de camera, tot hun bevalling aan toe. En nee, omdat steeds weer blijkt dat mensen razend worden als er op een onrechtvaardige manier met hun privacybescherming wordt omgesprongen. Wanneer macht, gekoppeld aan persoonsgegevens, de ontplooiing van het individu ten onrechte in de weg zit, dan worden mensen razend.

Bijvoorbeeld een moeder wier zoontje naar een nieuwe school ging. Op een goed moment kwam ze erachter dat de oude school het dossier van haar zoontje had doorgegeven aan de nieuwe, zonder dat ze überhaupt wist dat er zo'n dossier bestond. Of KPN, dat het gepresteerd heeft namen en adressen van mensen die bij hen geheime nummers hebben, op een schijfje te zetten en te verkopen. Of een jonge vrouw die midden in de nacht van haar bed werd gelicht, afgevoerd en in de cel gezet, omdat iemand haar gestolen telefoon had gebruikt om een Kamerlid te bedreigen. In zulke gevallen zijn mensen razend.

Vermoedelijk hebben burgers weinig reden tot klagen omdat er in negen van de tien gevallen fatsoenlijk met hun persoonsgegevens wordt omgegaan. Maar het is wel de kunst het zo te houden. We moeten ervoor zorgen dat de bescherming van

privacy en persoonsgegevens niet verder erodeert. Als het erop aankomt, is de burger zich daar zeer van bewust.'

De discussie gaat telkens over de burger die tegen de overheid beschermd moet worden. Maar er zijn ook experts die zeggen dat de burger veel meer te vrezen heeft van grote bedrijven, die over steeds meer gegevens beschikken. Bent u het daar mee eens?

'Nee. Voor beide geldt evenzeer dat je ontzettend waakzaam moet zijn. Het is waar dat bedrijven door moderne technieken ontzettend veel gegevens tot hun beschikking hebben. Maar het Burger Service Nummer dat het kabinet eigenlijk per 1 januari wilde invoeren, is net zo onrustbarend. Want daardoor kunnen alle bestanden aan elkaar gekoppeld worden, tenzij er hele goede garanties worden ingebouwd. Als de verhuurder, de sociale dienst, de verzekeringsmaatschappij, de politie, de school, je allemaal registreren op jouw ene nummer, en er gaat iets mis, dan is er ineens heel veel mis. In Amerika is "identity theft" al een enorm probleem aan het worden. Zo'n Burger Service Nummer maakt het nog interessanter om identiteiten te stelen.'

U heeft zich sterk verzet tegen de manier waarop de bescherming van persoonsgegevens in het nieuwe zorgstelsel is geregeld. Wat deugt er niet aan?

'Eigenlijk is de bescherming van persoonsgegevens in het wettelijke kader van het nieuwe zorgstelsel slecht geregeld. Daarom hebben we er bij de laatste rondes van de behandeling van de wet, vooral in de Eerste Kamer, op aangedrongen dat de zorgverzekeraars ons een gedragscode moeten voorleggen waarin ze laten zien hoe zij in het nieuwe stelsel met persoonsgegevens zullen omspringen. We hebben er hard voor moeten vechten, maar die gedragscode is er gekomen. Uiteindelijk zijn de zorgverzekeraars, met de hulp van het ministerie en Hans Hoogervorst, door de hoopel gesprongen, en hebben ze onze eisen ingewilligd. In het jargon heet het dat er "Chinese muren" zijn opgetrokken rond het hele informatiebestand van de zorgverzekeraars, zodat ze het voor niets anders kunnen gebruiken dan voor de zorgverzekeringen en de aanvullende verzekeringen.'

En u gaat erop toezien dat dat ook gebeurt?

'Dat gaan we zeker doen. In 2007 gaan we onderzoeken hoe de gedragscode wordt nageleefd. En verder roepen we de burger op om vooral te klagen als er dingen fout gaan.'

Hoe verhouden de Nederlandse privacywetgeving en het beleid zich tot internationale ontwikkelingen op dit gebied?

'De wet Bescherming Persoonsgegevens is het gevolg van een Europese richtlijn. De Europese landen moeten zich daaraan houden. Het vervelende is alleen dat veiligheid door de verwerping van de Europese Grondwet geen Europese aangelegenheid is. Over veiligheid worden in Europa alleen afspraken gemaakt tussen ministers van Justitie van afzonderlijke lidstaten. Het vervelende is dat de minister zich bindt aan de afspraak, en de wetgever vervolgens totaal het nakijken heeft. Dat levert grote problemen op in de uitvoering van de bewaarplicht van verkeersgegevens. Europa heeft bepaald dat die gegevens een half jaar tot twee jaar bewaard mogen worden. Maar er is niet gezegd wie er aan die gegevens mag komen, want dat zijn veiligheidszaken, en daar gaat Europa niet over. Daar is niets voor geregeld. Dat wordt straks weer een multilaterale afspraak tussen de ministers, waarbij het parlement het nakijken heeft. Ik hoop dat iedereen op het vinkentouw blijft. Want een bewaarplicht is één ding, de bepaling wie waarom en

onder welke omstandigheden aan die gegevens mag komen, is minstens zo belangrijk.'

Is Nederland gedwongen zijn privacybescherming langzaam prijs te geven onder druk van andere landen?

'Nee. Er zijn wel verschillen in aanpak in andere Europese landen, maar per saldo is de lijn in Europese landen ongeveer dezelfde.'

Dat geldt niet voor Amerika.

'Amerika is inderdaad een ander verhaal. De Amerikaanse regering heeft bijvoorbeeld gezegd dat Europese luchtvaartmaatschappijen hun passagiersgegevens moeten overhandigen, omdat ze anders niet op Amerika mogen vliegen. Toen Bolkestein nog Eurocommissaris was, is de Europese Commissie met die eis akkoord gegaan. Er klonk wel wat stoere taal, maar per saldo heeft geen enkel Europees land z'n poot stijf gehouden. De Amerikanen eisen nu ook een centraal paspoortregister met biometrische gegevens. Dat wordt feitelijk gedicteerd door Washington, terwijl de Amerikanen er niet over piekeren er zelf aan mee te doen. Het verzet tegen privacybeperkende maatregelen is in Amerika de laatste tijd veel sterker geworden. Bij de evaluatie van de Patriot Act is onlangs ook vastgesteld dat al die maatregelen bijna geen toegevoegde waarde hebben gehad in de bestrijding van terrorisme. In de Nederlandse politiek moet dat besef nog doordringen.'

Het kabinet roept nu op tot vertrouwen. Maar verschillende ministers hebben met allerlei uitspraken het wantrouwen eerder verstrekt, zoals uw partijgenoot Alexander Pechtold laatst nog zei.

'Dat is waar. Het kabinet zit nog steeds vast in een vicieuze cirkel: als er iets ernstigs gebeurt, zegt het kabinet meteen dat ze er iets aan gaan doen, en dat moet altijd in de repressieve sfeer zijn. Maar de rechtsstaat is ervoor om vertrouwen te genereren. Als je altijd begint met wantrouwen, gooi je echt het kind met het badwater weg. Waarom is het toch zo ingewikkeld voor politici om hun rug recht te houden, en níet meteen te kiezen voor meer repressie?

Daar heeft u vast uw gedachten over, als voormalig staatssecretaris van Grote Stedenbeleid.

'Uitzichtloosheid is het ergste dat mensen kan overkomen. Meestal komt alles op één hoop terecht: slechte financiële situatie, slechte woning, slechte gezondheid. Dan belanden mensen in een cirkel waar ze niet uitkomen. Veel mensen die met Justitie in aanraking komen, hebben zo'n achtergrond. In zulke gevallen is repressie geen oplossing. Er is een groot maatschappelijk belang in gelegen ervoor te zorgen dat een samenleving ook echt een samenleving is.'

Wordt daar door dit kabinet voldoende aan gedaan?

'Nee. Ik was er wel van gecharmeerd dat Job Cohen in zijn nieuwjaarstoespraak het "evangelie van de eigen verantwoordelijkheid" bekritiseerde. Het beroep op de eigen verantwoordelijkheid, waar dit kabinet telkens mee komt, houdt een keer op. Er zijn nu eenmaal mensen van wie je niet zomaar kunt zeggen dat de situatie waarin ze verkeren, hun eigen schuld is. Dat geldt ook voor de privacybescherming. Als macht gekoppeld aan persoonsgegevens de ontplooiing van mensen negatief beïnvloedt, kun je niet zeggen dat het de schuld is van de burger. Dan is het goed dat er een onafhankelijke overheidsinstantie is die erop toeziet dat privacy beschermd wordt, ook tegen diezelfde overheid.'

Thijs Broer is parlementair redacteur van Vrij Nederland

uit: Roodkoper, 10e jaargang, nummer 6/7 – februari 2006